

■ ROMULUS
VULCĂNESCU

Spectacole cu măști

Măștile, maschetele (*măști reductive*), mascoidele (*măști extra-corporale*) și mascaronele (*măști fixate pe locuințe*) au fost încă din preistorie instrumente culturale ce îndeplineau funcțiuni multiple: rituale, ceremoniale și ludice.

În comunitățile sociale de tip etnic care le-au folosit și difuzat pe toate planurile de manifestare, aceste categorii de măști au căpătat un statut cultural bine definit și, odată cu acesta, un caracter instituțional de ordin etico-juridic, iar, în cele din urmă, de instrumente teatrale.

O bună parte dintre activitățile sociale desfășurate la început cu măști, mascoide și mascarone, au fost concepute ca sacre. Inițierea și purtarea lor se făcea în cercuri închise, de factură criptică, în rituri și ceremonii restrânse. Restul activităților sociale desfășurate cu măști au avut și au încă un caracter profan. Purtarea, exhibarea sau oficierea cu măști se făcea — cum se mai face încă — în public, înaintea membrilor comunității etnice. Acesta este cazul unor manifestări ludice și al unor forme de teatru profan. În primul caz, ne referim la un spectacol fără spectatori, în care mascații sînt, totodată, actori și spectatori, iar în al doilea caz, la un spectacol cu spectatori, în care mascații sînt actori amatori, recrutați din masa spectatorilor comunității din care fac parte integrantă.

Spectacole criptice cu măști

Măștile rituale au fost obiecte de cult. Ele se refereau la făpturile sacre, pentru că, în primul rînd, ilustrau figura sau reprezentau puterea unui strămoș sau a unei divinități; și, în al doilea rînd, pentru că simbolizau receptacolul permanent sau alegorizau suportul temporar al acestor făpturi sacre. Unele măști rituale trebuiau să semene cu aceste făpturi sacre, altele, însă, să redea numai anumite *elemente simbolice* din personalitatea lor divină: particularitățile fizionomice (ochi, nas, frunte, tatuaaj ornamental, cromatica feței), caracterele ideogra-

mice, metaforele și metonimiile magice. Măștile rituale au relevat o prezență sacră în spiritul celor mascați, ceea ce a facilitat transfigurarea magico-mitologică a spectacolului criptic.

Măștile ceremoniale au fost și ele obiecte de cult, însă s-au referit la protecția condiționată a purtătorului într-o anumită situație dată (nașterea, nunta, moartea). Ele au reprezentat o *imputernicire* și au alegorizat un *suport divin*. Au figurat o deghizare sau o travestire cu mijloace sacre. Au stilizat figura umană, pentru a primi sacramentele. Măștile ceremoniale au marcat o *activitate culturală* mai complexă, ce a ținut tot de transfigurarea magico-mitologică.

Ca instrumente culturale, măștile au ritualizat propriile interese ale mascaților: au transformat obiectele cu care se mascau în subiecte ale mascării și invers. Spectacolele criptice cu măști, maschete, mascoide și mascarone rituale au favorizat comuniunea cu presupusele spirite supranaturale, fie

pentru solicitarea protecției, fie pentru dominarea acestora, în însuși actul degbizării sau al travestirii.

Culegătorii de plante comestibile, în Carpații nordici, își deghizau piciorul stîng cu o maschetă de labă de urs; iar culegătorii de plante medicinale, în zonele de șes, își deghizau mîna cu un *palmar de leac* (maschete de acoperit mîna împotriva plantelor maligne).

În spectacolul călușarilor, în partea consacrată ritului medical de tratare a bolilor psihogene, mutul purta o mascoidă sexuală; iar în spectacolul criptic al destrigoării unei femei însărcinate, pîntecul acesteia era înfățișat cu un *baier al strigoiului*, alcătuit din imagini miniaturale de obiecte simbolice (chei, lopeți, seceri, cuie, figurine fito-, zoo- și antropomorfe), dintre care unele trebuiau să acopere sexul.

Vinătoreea animalelor sălbatice era pregătută într-un spectacol ritual, de obicei, criptic, cu măști-costume de urs, de capră (pentru capra sălbatică), de vier etc. Cu timpul, aceste măști-costume de animale sălbatice au fost înlocuite cu mascoidele acelorăși animale, de cele mai multe ori, asemănătoare unor buzdugane.

Nu mai puțin impresionante sînt spectacolele criptice de fixare a unor mascarone zoomorfe pe bordeie (în sudul Olteniei), pe cosoroabele unor terfeloaie (în nordul Olteniei), precum și a unor mascarone antropomorfe pe fruntăriile de bordeie (în sudul Olteniei).

În general, toate aceste categorii de spectacole criptice cu măști relevă caracterul tabuistic al manifestărilor culturale restrînse la mediul social-cultural. De asemeni, tot spectacole de ordin criptic, restrînse la un număr redus de spectatori (membrii unei familii, ai unei meserii dificile, ai unei categorii sociale, ai unei cete de sex, de vîrstă sau de afinități selective), sînt ceremoniile intime din viața comunitară sătească. Din această categorie de activități spirituale fac parte:

— ceremoniile cu măști, ce au loc în cercul intim al moașei de familie. Persoanele mascate (numite, în Oltenia, *gogoroii*),acompaniate de un fluieraș, aduc moașei daruri din partea finilor și petrec cam 24 de ore împreună;

— ceremoniile maritale, de acoperire a feței cu maschete (în noaptea nunții), cu un vîl alb, *bogasiul*, în Transilvania de sud-est, *opregul de față* sau salba de mireasă, din monede de aur, în Banat, în trecut, apanajul fetelor urîte și bogate din sat, pentru a fascina și convinge astfel mirii lacomi de aveni;

— ceremoniile falșilor miri și mirese, intermezzo ludic de pantomimă, în contextul nunții propriu-zise; apoi, recent, divertisment transgresat în contextul spectacolelor profane cu măști;

Mască-costum de berbec

— ceremoniile funerare referitoare la purtatul unor *măști-cămăși*, zise cămeșile morților, în care defuncții erau îmbrăcați, după spălarea rituală, fără alte anexe vestimentare, în fața membrilor de același sex ai familiei (în Oltenia de nord—Gorj);

— ceremoniile funerare cu *măști de unchiași*, care închipuiau imaginile psihopompe ale strămoșilor, prinși în horă, în „curțile de privighetori”, în jurul unui rug. Mascarii în unchiași veneau în monom, deschideau

Dreapta, mascoidă antropomorfă din Moldova, numită „mască de bătută”¹. Jos, mască-costum de moșneag; maschetă de mireasă sau „opreg de față”²; mascoidă antropomorfă, numită geanala, un fel de manechin enorm, purtat pe umeri de doi flăcăi

poarta și intrau în curte, se prindeau de mină și jucau o horă, când telurică, când aeriană, clamând cuvinte neînțelese, când violent, când într-o încantație-bocet, în substanța ei, dendrolatrică :

*„Omule-pomule
nu te milui,
nu te jelu ;
bucură-te bucură
că rădăcina ta
murind în pământ
a prins în cer
și lutul tău
s-a încurcat
de unde a venit
în vis liniștit,
Bucurați-vă bucurați
și voi ceilalți
oamenilor-pomilor,
femei și bărbați,
beți și mâncați,
cântați și jucați
că... nu a răpus
e numai dus
e numai întors
în lumea ce-o fos'...!” ;*

— ceremoniile funerare cu *măști de bocit*, care apărau împotriva geniilor morții (*muștele* sau *bocitoarele* și *măștile demonului morții*, în Transilvania) ; mășchetele de bocit (ștergarele și făcuicile din Oltenia de nord—Gorj), în fond pseudomăști alcătuite din acoperitoare de față cu care se boceau :

*„Cu fața-acoperită
cu mutra negurată
omule te jălesc
cât am să trăiesc...” ;*

— ceremoniile grotești cu *mascoide de mort*, purtate în alaiuri extrafunerare, proprii spectacolelor ludice cu măști, în satele de șes (Muntenia—Ilfov) ;

— ceremoniile simbolice cu *mascoide ecvestre de cai psihopompi*, purtați în camera funerară, în jurul mortului întins pe jos sau așezat pe masă (mascoida calului improvizat din doi tineri, în Transilvania ; mascoida scaunului-cal, pentru purtat *gogiul* sau fantoma mortului, în Moldova de sud-vest etc.).

În spectacolul funerar al *gogiului* am constatat o acțiune dramatică de tip ceremonial, cu un scenariu precis, elaborat în trei părți simbolice, cu o distribuție binomă : *vornicul* cu mișca (bicușca), care vorbește de unul singur — în versuri cu dublu înțeles —, și *gogiul*, un personaj mut, care este purtat călare, întâi cu fața în direcția mersului calului-scaun, apoi cu spatele în direcția mersului și, apoi, din nou cu fața în direcția mersului. În mitologia locală, *vornicul* prefigurează pe zeul funerar, care, pe calul lui psihopomp, poartă pe *gogiu* — fantoma celui mort — în Marea Trecere din lumea aceasta în cealaltă, *aidoma* figu-

rării *Cavalerului trac*, pe stelele funerare din regiunea carpato-balcanică, care poartă sufletul celui mort pe celălalt tărâm.

În legătură cu acest spectacol funerar de tip ceremonial trebuie menționată pe lângă prezența anascoidei calului psihopomp (scaunul-cal), și deghizarea *gogiului*, adecvată celor trei ocoluri ceremoniale pe care le face în jurul mortului (întins pe jos sau așezat pe masă), care, după relatări de teren, corespund celor trei trepte ale Marii Treceri. „Gogi ar fi chiar mortul ; mortul care s-a înșurat ; mortul care a murit, mortul care a înviat”. Fiecare dintre cele trei apariții ale *gogiului* purtat pe scaunul-cal reprezintă una dintre ipostazele simbolice ale Marii Treceri.

Spectacole publice cu măști

Cea mai răspândită categorie de spectacole cu măști este aceea de ordin public în cadrul căreia intră manifestările ludice și manifestările teatrale.

Spectacolele publice cu măști se desfășoară periodic : echnioxial (în carnavalul de primăvară și în sărbătorile de toamnă) și solstițial (în sărbătorile de iarnă, de Anul nou, și de vară, în sărbătorile recoltei).

● Spectacole ludice cu măști

Denumim cu termenul generic spectacole ludice cu măști toate manifestările social-culturale ce țin de sărbătorile calendaristice (dependente de și reflectând munca, comemorările și petrecerile periodice) care folosesc măștile ca instrumente divertismentale de deghizare și travestire. În această situație, în spectacolele ludice, măștile au transgresat simbolismul lor primar, refăcând și remodelând elemente simbolice vechi și inventând și modelând elemente simbolice noi. Vestigiilor străvechilor simboluri magice și ale practicilor culturale ținând de mitologia agropastorală prefeudală la autohtoni li s-au suprapus dogme și restricții profesionale creștine, care au combătut mereu purtatul măștilor, ca „artificii” culturale, ce caracterizează prezența și intervenția spiritelor diabolice în opera religioasă. În imagistica feudală românească, măștile se întâlnesc schitate în cicluri iconografice și în stampe, re-

prezentând faptele morale maligne din inventarul demografic autohton. La începutul epocii moderne, spectacolele ludice cu măști au devenit *pretexte și exhibiții* divertismentale, și au rămas aproximativ cu acest rol până în vremea noastră.

Spectacolele ludice cu măști au un scenariu fix, păstrat prin tradiții orale sau scrise, actori amatori care nu se mai confundă cu spectatorii și o scenă improvizată din *bătătura* sau *prispa casei*. Această activitate reglementată dă mai multă siguranță în joc și mai mult prestigiu în societate.

În ansamblul lor, spectacolele ludice cu măști prezintă trei modalități: *trenele vile prosopofrice*, la care participă aproape întreaga comunitate sătească; *cetele de colindători mascați*, la care participă numai unele categorii (de vârstă — feciori, voinici, vîrstnici; de sex — fete sau băieți; de vecinătate sau de afinități electivă); colindătorii izolați, cu *măști individualizate*.

Prin *trene vile prosopofrice* înțelegem alaiurile cu măști, în sărbătorile de iarnă, *carnavalurile* de primăvară, procesiunile sărbătorești estivale sau autumnale, ce glorifică recoltele. Toate se pregătesc dinainte, deoarece constituie, în general, starturile periodice și reprezentative ale activității spirituale sătești. În structura lor, *trenele vile prosopofrice* conțin un nucleu dramatic alcătuit dintr-un număr restrîns de personaje-măști: o *mască-erou mitic* (Capra, în Moldova, Brezaia, în Muntenia, Ursul, în Bucovina, Turca, în Transilvania etc.), secundată de o ceată de *măști-acoliți*, personaje angajate în scenariul prosopofric, a cărui semnificație inițială s-a pierdut, dar a cărui tradiție de tip dionisiac supraviețuiește, în virtutea inerției ludice. Acest nucleu dramatic de personaje-măști polarizează o bogată trenă de *măști de compași viali*, despersonalizate mitic. Dacă măștile de eroi mitici și cele de acoliți mitici au un caracter autogen, o individualitate aparte, *măștile de compași* au căpătat un caracter eterogen, deoarece, de multe ori, reprezintă simple caricaturi sau satire morale, la adresa unor reprezentanți ai satului (împuși sau aleși de sat).

În ansamblul ei, *trena vială prosopoforică* este un spectacol colectiv, de masă, în comunitatea sătească, de tipul commediei dell'arte, în care scenariul liber pledează pentru un bilanț sătesc socio-cultural de un an; actorii și spectatorii se substituie, se confundă și se suplinesc reciproc, intervenind în acțiune după cum se ivește ocazia, dar scena este întreaga rețea de străzi și de ulițe din sat.

Cetele de colindători transformă spectacolul ludic cu măști într-o manifestare culturală stringentă, de sine stătătoare, în care mascații joacă un rol secundar, colindul rămînînd pe primul plan al comunicării.

În trecutul apropiat, călușarii purtau măști alcătuite din pânze albe, găurite în dreptul ochilor, sau din panglici ce fluturau pe față,

în timpul jocului. Dimitrie Cantemir a descris prima categorie de măști.

Spectacolele ludice cu mascoide, susținute de un singur actant, se referă la colindul *mascoidei de vier* (în Muntenia).

● Spectacole teatrale cu măști

Teatrul popular preia din spectacolele rituale și ceremoniale, ca și din cele ludice, unele teme și procedee dramatice, personaje-măști sau maschete, precum și anexe ludice (mascoide). Această prelucrare se întrevăde în scenariii scrise în tehnica poeziei amestecate cu proza, a dialogurilor pantomimice cu publicul și a monoloagelor clamate. De asemenea, se întrevăd o regie colectivă și un ritm dinamic al desfășurării spectacolelor, care îi solicită pe spectatori la ei acasă, în *bătătura casei* sau în interiorul unor gospodării spațioase.

Printre primele spectacole teatrale, cele sacre s-au impus cu precădere. Ele au utilizat măștile și maschetele, cu rezerva impusă de dogmatismul religios. Spectacolul *Viclei-mului* mascat, jucat de copii sau de feciori (în Transilvania), a devenit simbolul teatrului sacru, al transfigurării unui rit creștin de convertire a păgînilor. Tot cu măști au fost unele *Misterii populare*, jucate în fața tindei bisericilor (în Transilvania), pînă în pragul secolului al XX-lea.

Acestora le urmează spectacolele teatrale profane, cu măști sau cu maschete, al căror număr a crescut în secolele al XIX-lea și, îndeosebi, al XX-lea. Dintre acestea merită să fie menționate: *Constandinii*, care se referă la drama lui Constantin Brîncoveanu (jucată de minerii din Maramureș); *Jienii* (teatrul cu haiduci, în Moldova jucat de plutași și pădurari); *Cuza Vodă* (jucat de învățători, profesori și alți intelectuali ai satelor); cîteva teme social-politice cu maschete, referitoare la primul război mondial și la al doilea război mondial, la căderea Berlinului, la pacea generală etc.

O inovație recentă în spectacolele teatrale cu măști sînt *jienii jucați de fete mascate în băieți* (în Moldova de nord). Cetele de fete care joacă mascate în Jieni țin să-și ascundă identitatea, dintr-o decență ancestrală, dar și pentru a putea fi, astfel, mai libere în manifestările care simulează voinicia haiducilor, spre a evita, astfel, intervențiile batjocoritoare ale publicului, deprins să ironizeze disimulările ocazionale.

Dar spectacolele teatrale cu măști cele mai interesante și mai semnificative pentru

Sus, mască-costum de lup, folosită în unele practici licantropice
Dreapta, maschetă și mascoidă de călușar

vremea noastră sînt cele cu teme științifico-fantastice. Dintre acestea ne referim îndeosebi la piesetele *Sateliți*, vreo trei la număr, care utilizează, pe lângă măști de cosmonauți, și mascoide de nave cosmice în formă de rachete sau de avioane aștrale.

Măștile-personaje care-i reprezintă pe cosmonauți își justifică incursiunea pe pămînt :

*„Am venit să colindăm
un an bun să vă urăm ;
am venit cu satelitu'
să descoperim pămîntu',
și cum l-am descoperit*

*noi pe loc ne-am lămurit,
am văzut ce n-am crezut
să fi putut fi văzut ;
am văzut verzi și uscate,
sărute și pipărate..“*

Deși spectacolele teatrale cu măști, la care ne-am referit, nu sînt produse artistice de o valoare excepțională, ele marchează o etapă importantă în creația populară, etapă de transgresare în creația cultă a unor însemnate teme ale existenței spirituale a poporului român, în secolele al XIX-lea și al XX-lea.

Desenele : Mihu Vulcănescu